

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Türü : Kitabiyat
Konusu : Kültürel Çalışmalar
Gönderilme Tarihi : 23 Temmuz 2022
Kabul Tarihi : 11 Eylül 2022

**AHMET YAŞAR OCAK, KÜLTÜR TARİHİ KAYNAĞI OLARAK
MENAKİBNAMELER METODOLOJİK BİR YAKLAŞIM, TÜRK TARİH KURUMU
YAYINLARI, ANKARA, 2010, 130 SAYFA, ISBN: 9789751604842**

**Ahmet Yaşar Ocak, Menakıbnames As A Cultural History Source A Methodological
Approach, Turkish Historical Institution Publications, Ankara, 2010, 130 Page,
Isbn:9789751604842**

*

Çağdaş DUMAN
(ORCID: 0000-0003-3512-3070)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Duman, Çağdaş, “Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler Metodolojik Bir Yaklaşım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, 130 Sayfa, Isbn: 9789751604842”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 292-298.

Apa: Duman, Ç. (2022). “Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler Metodolojik Bir Yaklaşım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, 130 Sayfa, Isbn: 9789751604842”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 2, ss. 292-298.

Giriş

Türk kültürünün İslami dönemde ortaya koyduğu önemli edebi mahsullerden birisi olan evliya menkabelerini tarihsel ve sosyolojik açıdan gerekli tahlil ve incelemelere tabi tutmak, tarihe kaynaklık etmek açısından oldukça önemlidir. Ahmet Yaşar Ocak tarafından hazırlanan bu kitap ilerde bu alanda icra edilecek çalışmalara yol göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Bu nedenle, öncelikle menakıbnamelere öncülük eden veli kavramı üzerinde durularak bu durumun tasavvuf tarihindeki önemi ile halk nezdindeki veli kültü incelenmiştir. Akabinde ise menkabelerin oluşumu ve özellikleri derlenmiştir. Türk edebiyatında evliya menkabelerinin oluşumu, tarihsel bir çerçevede sunulduktan sonra ise menkabelerini temel kodları tasnif edilmiştir.

* Dr., cagdasduman369@gmail.com.

Hicretin ilk asrından itibaren ortaya çıkmaya başlayan tasavvuf hareketi 11. Yüzyılda tarikatların oluşumu ile İslam aleminde yaygınlaşan bir olgu haline gelmiştir. Veli kavramı ise bu gelişmeye paralellik göstermektedir. Kulun Allah'a ulaşmasıyla ilgili devasa manevi mücadele veli kavramının temelini oluşturmuş ve bu yolda başarıya ulaşan kişi ise “veli (Allah dostu)” olarak tanımlanmıştır. Veli olabilmenin temel şartı şeriat kurallarına harfiyen uymaktır. Kişi o mertebeye eriştikten sonra Allah tarafından bütün kötülüklerden korunduğuna inanılır. Hatta ona diğer Müslümanlarda olmayan bazı olağanüstü özellikler ve çeşitli lütuflarda bulunulur. Keramet adı verilen bu kavram veliliğın alametlerinden sayılmaktadır.

Veliler arasında mertebeler silsilesi söz konusudur. Veliler bir piramit biçiminde çeşitli derecelere ayrılmıştır. Bu piramitte alt kesimden başlayarak sayıları gittikçe azalmak suretiyle Recebiyyum, Nüceba, Asaib, Müfredun, Nukaba, Abdal, Evtad Efrad, İmaman oluşur ve piramitin en üstünde Kutb bulunur. Velilik kavramı ilk zamanlarda Sunni kesim ve ulemalar tarafından tepki ile karşılanırsa da mutasavvıfların gayretleri sonucu toplum tarafından kabul görmüştür. Türklerin İslamiyet'e girişinden sonra da bu durum Türk mutasavvıflarınca aynen benimsenerek devam etmiştir.

Tanrıya yakın olduğu kabul edilen bir kişinin herhangi bir meselede yardımının dokunacağına olan inanış ve bunun temini için sergilenen ritüeller veli kültü dediğimiz kavramı oluşturmuştur. Bu kült çerçevesinde velilerin, içinde bulunduğu toplumun ahlaki ve dini değerlerinin önemli bir kısmını temsil ettiği görülür. Söz konusu toplum, değerler pratiğı ile veliyi özdeşleştirmiştir. Ancak bu özdeşleştirmeye yarayacak vasıflara sahip olduğuna inanılan veli bir kült konusunda rol oynamaktadır. Böylelikle söz konusu veli, içerisinde bulunduğu toplum için artık normal bir birey olmanın ötesine geçerek inanılan değerleri resmeden bir pozisyonu temsil etmektedir. İşte bu noktadan sonra ise keramet kavramı ortaya çıkmaktadır. Veli, hayatta iken normal bireylerden farklılaşarak olağanüstü hadiselerle çevrili bir dünya ile buluşur. Veli hayatını kaybettikten sonra ise kendisi hayatta iken sahip olduğuna inanılan insan üstü özelliklerin devam ettiğine inanılır. Böylelikle toplumda veliye karşı korku ile karışık bir saygı hakim olmaya başlar. Böylelikle velinin ruhani kudretinden bazı iyilikler cezp edilmesi ve kötülüklerden arındırılması yoluyla faydalanma ihtiyacı doğar.

Veli adına yapılmış bir türbenin bulunması, söz konusu türbenin bazı dileklerin gerçekleşmesi maksadıyla ziyaret edilmesi, adak ve kurban ritüellerine sahip olması, dua niteliğinde

veli ile alakalı bir takım sözlerin mevcudiyeti velinin kült olduğuna inanmamız için üç temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerdeki veli kültünün arka planı Şamanizm inancına kadar uzanmaktadır. Gelecekte haber veren, felaketleri önleyen, hastaları iyileştiren Türk şamanları Bektaşî menkabelerinde ve kısmen diğer tarikat çevrelerinde kaleme alınmış menkabelerde vücut bulmuştur. Türklerin İslamiyet anlayışının Maverâünnehr'e kadar yayılmış Horasan tasavvuf okulu aracılığıyla tanınması nedeniyle Türk veli imajının prototipine Dede Korkut örneğini rahatlıkla verebiliriz.

Zaman içerisinde Mevlana ve Hacı Bektaşî Veli gibi Anadolu'nun tamamında veli olarak kabul edilmiş şahısların vefatı sonucunda Anadolu'nun pek çok kesiminden insanların ziyaret ettiği türbeler ortaya çıkmıştır. Bu vesileyle yerli halk ile manevi bir bağ kurularak İslamlaşma süreci hız kazandı. Günümüze kadar Anadolu'da velilerin farklı nitelikler gösterdikleri dikkat çekmektedir. Kültlerin mahiyetine göre mahalli ve genel veliler, şahsiyetlerin niteliklerine göre gerçek ve hayali veliler şeklinde velilik mertebesini sınıflandırmamız mümkündür.

Tasavvuf cereyanı ile ortaya çıkan menkabe kavramı halkın hiçbir zaman elindeki mevcut dini çerçeve ile yetinmemesinin bir sonucudur. Bu nedenle sürekli olarak insanüstü kuvvetlere ve olağanüstü olaylara inanma eğilimi olmuş ve dinin mevcut çerçevesine popüler özellikte ikinci bir çerçeve eklenmiştir. Türklerin arasında evliya menkabelerinin doğuşu İslamiyet ile gelen tasavvuf etkisiyle olsa da İslam öncesi devirlerden kalma birçok destan, efsane vb. unsurlar bu teşekkülün zeminini hazırlamıştır. Bütün unsurlarıyla ele alındığında evliya menkabelerinin temel özellikleri yazar tarafından şöyle sıralanmıştır:

1. Kısa ve öz bir anlatım biçimine sahiptirler.
2. Konusunu oluşturan veli hayatta iken veya öldükten sonra meydana gelebilirler.
3. Dogmatik bir yapıya sahiptirler ve yarı mukaddestirler.
4. Gerçek oldukları konusunda toplumda yaygın bir kanı mevcuttur.
5. Bahsi geçen olaylarda yer ve zaman bütünlüğü söz konusudur.
6. Kahramanları gerçek kişilerden oluşmaktadır.

Herhangi bir tarikata üye olan bir velinin menkabelerini kapsayan eserler menakıbname olarak adlandırılır. Bu eserlerin ortaya çıkışındaki temel amaç, söz konusu velinin müritlerinin yetişmesi, tarikatın bütünlüğünün sağlanması ve propagandasının yapılmasıdır. Menakıbnamelerin kaynakları ise sözlü, yazılı ve tarihi kalıntılar olmak üzere üç türdür. Sözlü kaynaklar ise velinin

yaşadığı esnada yazıya aktardığı tecrübelerini içermektedir. Üçüncü grubu teşkil eden tarihi kalıntılar ise velinin zamanından kalma kitabe, türbe, tekke, mezar ve velinin kendisine ait eşyalarını kapsamaktadır.

İlk menakıbnamelerin 11. yüzyıl civarında yazıldığı söylenmektedir. Firdevcu'l Müşridiyye ve Kitabu Devhari Uli's Safa ilk yazılan menakıbnamelerden bazılarıdır. Başlangıçta tarikat önderlerine müstakil menakıbnameler zaman içerisinde tarikatta önemli rol oynamış şeyhler ve halifeler için de kaleme alınmaya başlanmıştır. 13. yüzyıldan beri Fas'tan Maverünnehr'e kadar geniş bir menakıbname coğrafyası oluşmuştur. İlk Müslüman Türk devleti Karahanlılar Türk evliya menakıbnamelerinin ilk örneğini ortaya koymuşlardır. Türk menakıbnamelerinin ilk örneği Tezkire-i Satuk Buğra Han isimli eserdir. Tasavvufi gelenekle birlikte Türk destanı edebiyatının menakıbnamelerin ortaya çıkmasında etkisi büyük olmuştur.

Anadolu coğrafyasında kaleme alınmış evliya menakıbnamelerinin ilk örnekleri ise Anadolu Selçuklu dönemine aittir. Bu dönem, Vefailik, Kalenderilik, Kadirilik, Rifailik gibi dışarıdan gelme çok sayıda tarikatın kendisini kabul ettirmesinin yanı sıra Mevlevilik gibi yeni bir tarikatında oluşmaya başladığı bir dönem olmuştur. Anadolu coğrafyasının birçok noktasında açılan tekke ve türbeler göz önüne alınırsa bu devrin menkıbeler açısından oldukça zengin olduğu tahmin edilebilir. Menakıb-ı Seyyid Harun-i Veli ile Menakıb-i Sadruddi-i Konevi bu dönemde yazılmış menakıbnamelere örnek gösterilebilir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1277 yılında Moğollar tarafından yıkılmasıyla ortaya çıkan beylikler dönemi neticesinde bazı tarikat mensupları yeni kurulan beyliklere yöneldi. Tarikat mensuplarının yöneldiği beyliklerin başında ise Osmanlı Beyliği ön plana çıktı. Geyikli Baba, Abdal Musa, Şeyh Edebali gibi isimleri günümüze kadar gelmiş bazı tarikat önderleri kısa süre içerisinde devletin desteğini de arkalarına alarak toplumun çeşitli kesimlerini etkileme imkanına sahip olmuşlardır. Merkezi otorite ise bu tarikatların toplum içerisindeki yerine saygı göstererek uyumlu bir sürece katkıda bulunmuştur. İstanbul'un fethiyle beraber imparatorluk hüviyetine bürünen Osmanlı Devleti'nde yeni tarikat çevreleri ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde evliya menakıbnameleri özellikle bu yüzyıldan sonra ciddi bir atılım yapmaya başlamıştır.

15. yüzyılda dönemin en önemli tarikatlarının başında gelen Bektaşilik, zamanla Kalenderilik tarikatından ayrılarak kendi kurumsal yapısını oluşturmuştur. Söz konusu dönemde yazılan başlıca Bektaşi menakıbnameleri şunlardır: Vilayetname-i Abdal Musa, Vilayetname-i

Otman Baba, Vilayetname-i Seyyid Ali Sultan ve Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli. Bu menakıbnameler Bektaşiliğın kurumsallaşma sürecini tamamladığı bir dönemde kaleme alınmış olmasına rağmen Hacı Bektaş'ın kendisi dahil kahramanların hiçbirisi Bektaşî değildir. Hacı Bektaş bir Vefai şeyhi olmasıyla birlikte Kalenderilik tarikatı ile de ilişkisi söz konusudur. Bu dönemde kaleme alınan menakıbnamelerin bir diğer kısmı ise Halvetilik tarikatı içerisinde üretilmiştir. Pir Ömer Halveti ve Ahi Yusuf Halveti başta olmak üzere önemli kanaat önderleri tarafından yayılan bu gelenek toplumun çeşitli katmanlarını saflarına çekmekte başarılı oldu. Menakıb-ı Kemali Ümmi ve Menakıb-ı Emir Sultan en önemli halveti menakıbnameleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

16. yüzyıl ise Osmanlı İmparatorluğu'nda tarikatların en fazla faaliyet gösterdikleri ve bu durumun neticesinde ise menakıbname edebiyatının en fazla revaçta olduğu dönemdir. Bu yüzyıl ayrıca eski mutasavvıfların Farsça ve Arapça menakıbnamelerinin Türkçe'ye kazandırıldığı bir dönemdir. Halvetilik tarikatı içerisinde kaleme alınan Menakıb-i İbrahim Gülşeni ve Menakıb-i Emir Sultan menakıbnameleri bu döneme aittir. Bayramilik tarikatı çevresinde ise Menakıb-i Hacı Bayram-ı Veli ve Menakıb-i Şeyh Safiyyuddin-i Erdebili eserleri kaleme alınmıştır. Bektaşilik çerçevesinde ise Menakıb-ı Piri Baba ve Menakıb-ı Kaygusuz Baba eserleri göze çarpmaktadır.

17 ve 18. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizler halkın manevi boyutunun ağır basmasına neden oldu ve tarikatların toplum üzerindeki etkisinde gözle görülebilen bir artış hissedildi. 17. yüzyılda Halvetilik tarikatının içerisinde çıkan Menakıb-ı Şeyh Sultan Veli ve Menakıb-ı Şeyh Üftade olmak üzere iki menakıbname dikkat çekmektedir. Kadiriye tarikatının içerisinde oluşmuş bir diğer menakıbname ise tarikatın Eşrefiyye kolunun kurucusu Eşrefoğlu Rumi hatırasına kaleme alınmıştır. Menakıb-ı Eşrefzade Rumi olarak adlandırılan bu eserde Kadiri şeyhlerinin hayat ve kerametleri anlatılmıştır. Bu dönemde ayrıca Nakşibendiliğe ait olan Menakıb-ı Şeyh Mahmud Murad Buhari ve Menakıb-ı Emir Buhari eserleri ön plana çıkmaktadır.

Evliya menakıbnamelerinin tarihe kaynaklık etmek gibi oldukça önemli bir misyonu mevcuttur. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları" başlıklı makalesinde menakıbnamelerin tarih kaynağı açısından sahip olduğu öneme vurgu yapmıştır. Yine "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eseri yazarken Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş menakıbnamelerini kullanmıştır. Bu örneklerde görüldüğü üzere evliya menakıbnameleri hayatını temel aldıkları velilerin etrafında cereyan eden olayların anlatılmasında önemli bir misyona

sahiptir. Menakıbnameler, iktisadi ve kültürel hayata tanıklık etme açısından da son derece önemlidir. Tarih boyunca çeşitli tabakalar arasındaki ilişkileri, birtakım dini olayları ve gelenekleri sonraki nesillere aktarmaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli ve Hacım Sultan'ın menakıbnameleri bu açıdan üzerinde durulması gereken önemli eserlerdir. Bu eserler, çeşitli etnik gruplar, toplumsal hadiseler ve halk-devlet ilişkileri açısından önemli kayıtlarla dolu olmasına rağmen onlardan maalesef yeterli ölçüde yararlanılamamıştır.

Menakıbnamelerin en önemli işlevlerinden birisi ise Anadolu ve Rumeli topraklarının İslamlaşmasına ve iskanına yönelik bilgiler içermesidir. Özellikle Bektaşî menakıbnameleri bu açıdan oldukça zengindir. Bu menakıbnamelerde hem Hristiyan toplumu hem de Anadolu'yu kontrol altında tutan Şamanist Moğollar arasındaki İslamlaşma hareketlerine geniş yer verilmiştir. Bütün bu bilgiler bir arşiv belgesi özelliği taşıdığından özellikle son yıllarda tarihçiler tarafından sıkça başvurulmaktadır. Menakıbnameler, ortaya çıktıkları ve etkilendikleri çevre itibarıyla tarikatların temel karakteristik yapısını anlamamız açısından başvurmamız gereken temel kaynaklardır. Günümüzde Anadolu'da eski dönemlere ait dini ve tasavvufî olayları onlar sayesinde öğrenmekteyiz. Ayrıca Kaygusuz Abdal, Hacı Bektaş, Hacım Sultani ve Otman Baba gibi birçok kanaat önderinin hayatı konusunda tek kaynak onların menakıbnameleridir.

Yazar bu eserde evliya menakıbnamelerinde yer alan motiflere de değinmiştir. Su üzerinde yürüme, herhangi bir şeyi yoktan var etme, kısa süre içerisinde uzun mesafeler kat etme ve ölüyü diriltme gibi birtakım unsurlar evliya menakıbnamelerinin motiflerini teşkil etmektedir. Bu motifler değişik kökenlerden gelmektedir. İslamiyet'in kabulünden öncesi ve sonrasında toplumun inançlarına göre değişik motifler kullanılmıştır. Yazar bu motifleri şu ana başlıklar altında incelemiştir: Veliliği kabul edenlere yönelik keramet motifleri, hayvanlar üzerindeki kerametler, biyolojik mahiyette kerametler, eşyalar ve tabiat varlıkları üzerinde cereyan eden kerametler, veliliği kabul etmeyenlere yönelik kerametler, insanüstü kerametler ve velinin kendi vücudunda cereyan eden kerametler.

Sonuç olarak yazar bu eserinde menakıbname ve menkabe türünün tasavvuf tarihinde nasıl oluştuğunu, Türk menakıbname edebiyatının hangi koşullar altında meydana geldiğini ve geliştiğini genel çizgileriyle analiz etmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile Anadolu Selçukluları döneminde menakıbnamelerin değişik tarikatlar içerisinde bu tarikatların doğal gelişim refleksleri doğrultusunda nasıl ve ne gibi örnekler ortaya koydukları ve bu örneklerin mahiyetleri imkanlar çerçevesinde gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışması oldukça zor bir konu olan

BENİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

menakıbnameler hakkında hazırladığı kitapta Ahmet Yaşar Ocak, tarihimizin önemli kaynaklarından birisine ışık tutmuş ve bundan sonra yapılacak olan çalışmalara ön ayak olmuştur.